

GENIUS LOCI

LASZLOVSZKY 60

edited by
Dóra Mérai
and

Ágnes Drosztnér, Kyra Lyublyanovics,
Judith Rasson, Zsuzsanna Papp Reed,
András Vadas, Csilla Zatykó

ARCHAEOLINGUA

Genius loci **Laszlovszky 60**

edited by

Dóra Mérai

and

**Ágnes Drosztmér, Kyra Lyublyanovics,
Judith Rasson, Zsuzsanna Papp Reed,
András Vadas, Csilla Zatykó**

Budapest 2018

The publication of this volume was generously funded by

CENTRAL EUROPEAN UNIVERSITY

ISBN 978-615-5766-19-0

© by the Authors and Archaeolingua Foundation

2018

ARCHAEOLOGUA ALAPÍTVÁNY

H-1067 Budapest, Teréz krt. 13

www.archaeolingua.hu

Copy editing and language editing: the editors

Layout: Zsanett Kállai

Map: Viktor Lagutov, Zsuzsa Eszter Pető, Mária Vargha, István Gergő Farkas

Front cover design: Eszter Bence-Molnár

Table of contents

Tabula gratulatoria	v
Kiadói előszó	vi
Publisher's Preface	viii
Köszöntő	x
Salutation	xi

Boundaries, Frontier Zones / Határvonalak, határvidékek

ALEKS PLUSKOWSKI – ALEX BROWN – SEWERYN SZCZEPANSKI – ROWENA BANERJEA – DANIEL MAKOWIECKI What Does a Frontier Look Like? The Biocultural Dynamics of the Lower Vistula Borderland in the Middle Ages	2
STEPHEN POW The Mongol Empire's Northern Border: Re-evaluating the Surface Area of the Mongol Empire	8
IAN WOOD Two Roman Frontiers and Their Sub-Roman Afterlife	14

Crossing Borders / Határokon át

SZAKÁCS BÉLA ZSOLT Gyulaírástól, avagy a rendi építészeti hagyományok átjárhatósága	19
CRISTOPHER MIELKE A Queen's Crusading Connections: Yolanda of Courtenay, the Fifth Crusade, and the Military Orders	25
BÁRÁNY ATTILA Angol keresztes a magyar végeken: Robert de Champlayn	28
CRISTIAN GAȘPAR Trespassing Pigs, Sons of Whores, and Randy Dogs: Marginalia on a Medieval Document from Caransebeș/Karánsebes	32
VADAS ANDRÁS A kecskeméti marhahajtók megpróbáltatásai és egy végvár jóllakott őrsége	38
LÁSZLÓ KONTLER Borders and Crossings: A Jesuit Scientist in the Whirlwind of Enlightened Reform	41
PAUKOVICS GERGŐ Hajszá az örök fiatalságért. Dr. Voronoff és a dübörgő 20-as évek	45
PINKE ZSOLT – STEPHEN POW A Gangesz-deltából a globális porondra: történeti ökológiai szempontok a kolera kórokozó (<i>Vibrio cholerae</i>) elterjedési területének átalakulásához	50
MARCELL SEBŐK Tangible Cultural Heritage: The Early History of Blue Jeans	55

Inhabiting the Landscape / Élet a tájban

SÓFALVI ANDRÁS	
A Barcaság határai és 13. század eleji településképe a Német Lovagrend adományleveleiben	60
NIKOLINA ANTONIĆ	
The Hospitallers' Estate of Čičan and its Neighbors: Spatial Analysis Yields New Information	64
ÜNIGE BENCZE	
The Abbey of Meszes: New Insights on the Site Location	68
MÓGÁNÉ ARADI CSILLA – MOLNÁR ISTVÁN	
Kísérlet a bárdudvarnok-szentbenedeki premontrei prépostság környezeti rekonstrukciójára	72
BEATRIX ROMHÁNYI	
Monasteries along the Danube	77
PUSZTAI TAMÁS – P. FISCHL KLÁRA	
A dél-borsodi síkság bronzkori és középkori településstruktúrájának összehasonlítása	82
VIZI MÁRTA	
Komplex régészeti kutatás egy egykori dél-dunántúli mezőváros területén	89
BATIZI ZOLTÁN	
Fagyosasszony és Kammerhof	95
PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS	
A középkori Kenderes településszerkezete	99
SZŐCS PÉTER LEVENTE	
Adatok Nagybánya és vidéke középkori egyházi topográfiájához	103
ZATYKÓ CSILLA	
Eltűnt berzencei malmok	108
SZABÓ PÉTER	
Középkori cseh erdőgazdálkodás a choustníki uradalom erdőszámadásainak tükrében	113
ANDREA KISS	
Before and After the Great Heat and Drought of 1540: Multiannual Trends of Grape and Grain Harvest Dates in the Vienna Hospital Accounts	117
LÁSZLÓ BARTOSIEWICZ	
“Kleine Fische, gute Fische” – But Sturgeon is Great	121
LYUBLYANOVICS KYRA	
Vad háziállat, házi vadállat: Számi rénszarvastartás a középkori és kora újkori Norvégiában	126
JUDITH RASSON	
Mountains in the Lifeways and History of Northern Macedonia	138
JEREMY MIKECZ	
Crossing the Abyss: The Apurímac Canyon at the Time of the Spanish Invasion of Peru (1533)	142

Busy Places / Nyüzsgő terek

PETROVICS ISTVÁN	
Újabb adatok Pécs késő középkori történetéhez	147
URBÁN MÁTÉ	
Lokális búcsújáró helyek a késő középkori Nyugat-Dunántúlon	151
BALÁZS NAGY	
The Marketplace of Csütörtök – A Local Market in Fourteenth-Century Hungary	156
KATALIN SZENDE	
The Sopron Fish Market	159
GERHARD JARITZ	
The Craftsman's Voice and Words in Late Medieval Austrian Urban Space	165

TABLE OF CONTENTS

ANA MARIA GRUIA Healthcare in Cluj in the Sixteenth Century: Overlapping Professions	168
ANA MARINKOVIĆ John Capistran's Mantle and the Early Propaganda of Franciscan Observant Cults in Dubrovnik	171
SABINA MADGEARU Ceremonial Space in Front of Medieval Buda: An Illuminated Fifteenth-Century French Vision	175
VÉGH ANDRÁS Óbuda látképeken	177

Layers of the Past / A múlt rétegei

KODOLÁNYI JUDIT Templomok és temetők a visegrádi Sibrik-dombon	181
ROSTA SZABOLCS Egy új lehetőség kapujában – tatárjáráskori védművek a Kiskunságban	186
BOTÁR ISTVÁN Árpád-kori edényégető kemence Csíksomlyón	193
PETAR PARVANOV Fire and Stone: Placing Flints in Graves in Late Medieval Kaliakra	197
GYARMATI JÁNOS Kumpi Wasi. Textilműhely egy inka tartományi központban	201
ZSUZSANNA PAPP REED Post It: Notes from Thirteenth-Century St Albans	207
VALERY REES The Salt of Genius: Marsilio Ficino on Food, Spices, and Nutrition	213
ROSSINA KOSTOVA The Mother of God Monastery near Varna, Bulgaria: More about Missionary Monasteries in Bulgaria in the Ninth and Tenth Centuries	217
DANIEL ZIEMANN The Imperial Abbey of Corvey in the Ninth and Tenth Century: At the Crossroads of Power	221
VIRÁGOS GÁBOR Kartal vagy Cyko? Kísérlet egy középkori nemesi család történetének rekonstruálására	226
TÓTH BOGLÁRKA – BOTÁR ISTVÁN A sepsikilyéni unitárius templom tetőszerkezeteinekORMEGHATÁROZÁSA	244
RÁCZ MIKLÓS Egy tiszazugi újkori négyosztatú ház – Dokumentálás és építéstörténet	248

Objects beneath Our Feet / Tárgyak a föld alól

LANGÓ PÉTER A Tiszakeszi-Szódadombon talált kora Árpád-kori kereszt	254
RÁCZ TIBOR – NAGY BALÁZS Tatárjárás kori kincslelet Jászkarajenőről	258
SZENDE LÁSZLÓ Lehetett-e hadijelvény a csajági kereszt?	267
NÓRA UJHELYI Thoughts about Medieval Book Fittings from the Castle of Visegrád	270
MÁRIA VARGHA – THOMAS KÜHTREIBER Treasures of the “Lower Ten Thousand”? Hoards of Iron Objects	273

TABLE OF CONTENTS

K. NÉMETH ANDRÁS „Sarlóját ez okért bőszen fegyverré köszörülte” Késő középkori kiegyenesített sarló Kospa falu helyéről	280
MAXIM MORDOVIN A Collection of Fifteenth- and Sixteenth-Century Cloth Seals from Szolnok	285
TÜNDE KOMORI Ottomans in Pest in the Light of “Luxury” Ceramics: Four Cups from Kígyó Street	289
WICKER ERIKA A 17. századi rácszentpéteri kincslelet	294

Marking the Place / Helyek és jelek

CSERNUS SÁNDOR Keresztes családtörténet és kőbe vésett emlékezet	300
LŐVEI PÁL A pilisszántói keresztes kő legendája	305
MÉRAI DÓRA Sügérek a Nyárádmentén: Sigér Mátyás síremléke leporolva	311
VESZPRÉMY LÁSZLÓ A bambergi lovas szobra és Szent István	316
TAKÁCS MIKLÓS A pétervárad-tekiai reneszánsz kőfaragvány	321
ANNELI RANDLA What and Whom Should We Remember? The Case of the Teutonic Order’s Church and Castle in Pöide, Livonia	325

Heritage Sites, Sacred Places / Örökségi helyszínek, szent helyek

ALEKSANDAR PANTIĆ The Ambiguity of Heritage Interpretation: A Late Roman Tomb in Brestovik, Serbia	330
GYÖRGY ENDRE SZÖNYI Rocamadour: Monastic Center, Pilgrimage Place, Art Historical Interest, World Heritage Site	335
KATEŘINA HORNÍČKOVÁ A Penitent Judas Iscariot: An Exemplum of Christian Morals on the Eve of Hussitism?	339
JAMES PLUMTREE Buddha, Lenin, and the Prophet Muhammad Approaching the Landscape and Cultural Heritage of Issyk-Ata	343
ROBERT SHARP The Thames Estuary: The Cultural Heritage and Memory of the Thames Estuary at Southend-on-Sea	349
ESZTER SPÄT Constructing Religio-Ritual Heritage: The New Shrine of Shekhsê Batê in Khetar, Northern Iraq	353
ZSUZSANNA RENNER Delhi, Old and New: Changing Cityscapes and the Cultural Heritage of India’s Capital City	357
FELD ISTVÁN Pseudovár vagy történeti rekonstrukció?	364
ILON GÁBOR A velemi régészeti témaparkról	371
WOLLÁK KATALIN Örökség alapú fejlesztés Kölkeden	374

TABLE OF CONTENTS

Places of Memory / Az emlékezet helyei

JÁNOS BAK	
Nádor 20 Capriccio	380
SZENTPÉTERI JÓZSEF	
Pilistől Tételig. Elektronikus levélféle a 60 esztendő's Laszlovszky Józsefnek	382
RICHARD HODGES	
Scarlino in the 1980s, Forty Years On	386
KLANICZAY GÁBOR	
Egy hozzászólás Kremsben	390

Sügérek a Nyárádmentén: Sigér Mátyás síremléke leporolva

MÉRAI DÓRA*

2012 nyarán a doktori dolgozatomhoz végeztem terepmunkát Erdélyben,¹ aminek fényét emelte, hogy ez alkalommal – tőle nem szokatlan módon – velem tartott témavezetőm, az ezzel a kötettel ünnepelt Laszlovszky József is.² Számos síremlék felmérésében volt segítségemre, és ekkor jártuk be többek között a Nyárád mentét is. Együtt tisztítottuk meg és fotóztuk le a Nyárádszentlászlón, az unitárius templom harangtornyának földszintjén talált síremléket, amelynek történetével most köszönteni szeretném (1. kép).

A fehér mészkőből készült, 95 x 206 x 36 cm-es, szokatlanul vastag sírfedlap ma a földből kiemelve, fa gerendákon fekszik a harangtorony aljában (2. kép). Eredetileg a sírgödröt vagy sírboltot fedhette a padlóba illesztve, de elképzelhető, hogy nem simult bele teljesen a padló szintjébe, hanem némileg kiemelkedett belőle. Egyszerű címeres síremlék: a címer a feliratos kereten belüli mélyített mező felső, még egy szinttel visszaugratott, valamivel több mint harmadában helyezkedik el (3. kép). A címerpajzs ábrázolása sík, csak a körvonala és a rajta szereplő címerábra domború. Az ábra egy frígiai típusú süveg, felette csillag vagy nap és félhold. A pajzs tetején sisak sisakdísz nélkül, sisaktakaróval (4. kép). Orbán Balázs, akitől a síremlék első leírása származik, több részletet is ki tudott venni az akkor, a 19. század közepén még jobb állapotú címerábrázolásból.³ Leírása szerint a süveget egy nyílvesző lőtte át, amely ma már nem látható.

Hasonlóan kivehetetlen a kőlap alsó, közel kétharmadára vésett kapitálisokkal feltüntetett, latin nyelvű epitáfiumvers is; ez is Orbán Balázs átírata nyomán maradt fenn:⁴

Hic cubat ecce brevi Matthias stirpe Sigeri
Exitu tristi quem lapis arte tegit,
Ingenio felix, felix et flore juventae
Et prisco patrum stemmate clarus erat
Hic coluit numen ferventi pectore salum
Pulchraq(ue) virtutum jam documenta dabat,
Lustra sed implenti quatuor cum messis in herba
Esset adhuc viridi falce resecta perit.
Nam que non cineri nec novit parcere gazis,
Mors rapuit corpus spiritus astra subit.

Fordítása: „Íme, itt nyugszik e mívesen faragott kő alatt Mátyás a Sigér nemzetségből, akit hirtelen ragadott el a szomorú halál. Áldott volt születésekor, áldott volt ifjúságának virágában,

► 1. kép. Laszlovszky Józseffel a nyárádszentlászlói templom szentélyében (fotó: Siklódi Csilla)

* Kulturális Örökség Tanulmányok Program, Középkortudományi Tanszék, Közép-európai Egyetem (Central European University), Budapest

és nemes elődei ősi nemzetségének köszönhetően. Buzgó szívvel imádta Istent, és már az értelem és erény ragyogó jeleit mutatta. De miután betöltötte huszadik életévét, elhullt, ahogy elhull a zöldellő fű a kaszás pengéje alatt. Mert a halál nincs tekintettel sem porra, sem kincsekre; elragadta a testet, a lélek pedig a mennybe szállt.”⁵

A körirat két kiugró lemeztag közt futó keretben olvasható az alapból kidomborodó kapitálisokkal, a bal felső sarokból indul:

OBIIT IN DOMINO / IN OPPIDO
SAXONUM PRASMAR XXIII / OCTOB(RIS) M D
/ XXXCVI SVAE VERO AETATIS ANNO XXI

Fordítása: „Elhunyt az Úrban a szászok Prázmár városában, 1586 október 24-én, 21 éves korában.”

► 2. kép. A síremlék a toronyaljban (fotó: Mérai D.)

Bár az epitáfiumvers kizárólag a kor síremlékein szokásos toposzokból áll, a köriratból kiderül, hogy a fiatalon elhunyt Sigér Mátyás testét Prázmárról, 170 km távolságból hozták eltemetni a szentlászlói templomba. A torony, amelynek földszintjén a síremlék található, a templom szentélyének északi oldalán áll, a sekrestye köti össze a templomtérrel (5. kép). A ma álló egyhajós templom a 14. század közepén épült, poligonális szentéllyel.⁶ Ezzel összhangban áll Szent László település egyházának első említése is, a templom 1332-ben tűnik fel a forrásokban.⁷ A 2009-ben végzett feltárások során azonban előkerült két korábbi, a 12. és a 13. századra keltezett templomépület maradványa is.⁸ A 15. század végén épült a harangtorony, amely-

► 3. kép. A síremlék felülnézetben (fotó: Mérai D.)

nek bejárata védelmi megfontolásból az első emeleten nyílik.⁹ Földszintje, ahol a síremlék található, a sekrestyén keresztül a templomból közelíthető meg; az 1520-30-as években készült reneszánsz fa ajtószárnyát ma a Kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeum gyűjteménye őrzi.¹⁰ Fennmaradt még a torony számára 1498-ban Szebenben öntött harang is.¹¹ Az ezt meglőző években festették ki freskókkal a szentélyt, és valószínűleg a hajót is.¹² A 18. században átalakították a hajót, nagy ablakokat nyitottak, ekkor készült a fa bútorkészlet nagy része és valószínűleg a templom kerítőfala is.

Bár a síremléket Orbán Balázs már a toronyaljban látta, ahol később besüppedt a földbe, és csak a 2000-es években emelték ki, eredeti helye nem ismert. A toronyaljban nem zajlott feltárás, amely azonosíthatta volna a sírhelyet,¹³ így nem kizárt, hogy a kő a templom szentélyéből vagy a hajóból került oda. Az sem lehetetlen azonban, hogy a Szentlászlón a 16. század végétől birtokos Sigér család a torony földszintjét használta temetőkápolnául.

► 4. kép. Címerábrázolás a síremléken (fotó: Mérai D.)

A Sigér család Sigér János személyében a fennmaradt források szerint 1589-ben kapta meg Nyárádszentlászlót a fejedelemtől több más birtokkal együtt.¹⁴ Sigér János, aki a 16. század végére az egyik leghatalmasabb székely főúr lett, az 1562-es székely felkelés után tűnik fel a forrásokban mint nyárádszentlászlói primor, Székelytámadt és Székelybánja várak várnagya.¹⁵ 1572-78 közt Udvarhely várának prefektusa, udvarhelyszéki főkapitány és Marosszék királybírája volt, 1575-ben mint udvarhelyi fejedelmi várkapitány szerepelt.¹⁶ 1581-ben a fejedelem Konstaninápolyba küldte követségbe.¹⁷ Ezután szerzett országos tisztséget: 1583-84-ben Báthory István kincstartója.¹⁸ Bár erre utaló közvetlen adat nem maradt fenn, Trócsányi Zsolt elképzelhetőnek tartja, hogy a fejedelmi tanácsba is bekerült.¹⁹ 1595-ben a székelyek nevében ő írta alá Báthory Zsigmond és Mária Kristierna házassági szerződését.²⁰

Orbán Balázs, majd Nagy Iván nyomán a történeti hagyomány úgy tartja számon, hogy Sigér Jánossal kihalt a család, mivel a nyárádszentlász-

lói birtokot Báthori Gábor fejedelem 1609-ben Ózdi Gergelynek adta át.²¹ Az ezt megelőző időszakból ismert még egy Sigér Zsigmond nevű családtag, de nem világos, milyen rokonsági viszonyban állt Sigér Jánossal. A Basta által elrendelt és 1602-1603 folyamán végrehajtott összeírásban Madarason szerepelt.²² Apor Péter szerint Székely Mózes oldalán harcolt, és a fejedelemhez hasonlóan az 1603-as brassói csatában hunyt el.²³ A család azonban nem halt ki: Binder Pál a 16. század végén Brassóban, majd a 18. század végétől Szebenben feltűnő Sigerius családban azonosította a nyárádszentlászlói Sigérek leszármazottait.²⁴ Ahogy Binder megállapította, házasság útján nyerhettek polgári státuszt, hiszen nemesek nem vásárolhattak házat a falakon belül a város törvényei szerint.²⁵

Sigér Mátyást a nyárádszentlászlói síremléken kívül egyedül Apor Péter erdélyi nemesekről írt verse említi meg, az is szükséztlenül, csak mint

► 5. kép. A nyárádszentlászlói templom harangtornya (fotó: Mérai D.)

főembert.²⁶ 1565-ben született, így Sigér Jánosnak inkább fia, mint öccse lehetett. Anyja kiléte nem ismert bizonyossággal, bár egy Sigér János feltűnik az Apafi családfán a 16. század második fele körül mint Apafi Fruzsina férje.²⁷ Mátyást a felirat szerint 1586-ban érte a halál a birtoktól távol, Prázsmáron. A síremlék azonban feltételezhetően csak 1589 után készült, amikor Sigér János megkapta nyárádszentlászlói birtokát, valószínűleg az utóbbi megrendelésére.

A Sigér család udvarháza a Nyárádba folyó Nyomát patak völgye fölé emelkedő dombon állt, a templomdombbal átellenben. A hivatkozás elé kerüljön be ez a mondat: Az Orbán Balázs által feljegyzett hagyomány szerint a környékeliek Sűgér király váraként ismerték, és a 19. század elején még romjaiban álltak a falai.²⁸ Jól látható jellel, a címeres síremlékkal jelent meg a család a település templomának belső terében is. Ez a jelenség nem ritka az Erdélyi Fejedelemségben: a fennmaradt, nem túlságosan nagy számú, kora újkori nemesi síremlék közül²⁹ jó néhány az országos karriert befutó családtag utáni generáció egy tagja emlékére készült az újonnan szerzett birtok középkori egyházában. A tér hasonló, az új patrónus család általi birtokbavételére példa a Keserű család három síremléke Vingárdon, Bocskai Gábor síremléke Egeresen, Gáspár János és Lázár János síremlékei Gyulakután. Mindez inkább azt valószínűsíti, hogy Sigér Mátyás síremléke is a templombelsőben állt eredetileg, ahol jól látható volt a közösség számára, és nem a toronyaljban elrejtve.

A síremlék egy, a 16. század végén széles körben elterjedt típushoz tartozik, a kompozíció és a címerpajzs formája is megfelel az időszak nemesi síremlékeinek. A faragás stílusa alapján azoknak a síremlékeknek a köréhez áll a legközelebb, amelyek az 1580-as évek végén készültek Segesváron, domború kapitálisokkal a köriratban, és domború körvonalú címerekkel vagy figurális ábrázolással. Ilyen Thomas Gross (mh. 1588), Iohannes és Gerg Bret (mh. 1602), Pancratius H. (mh. 1583), valamint Martinus Theys és felesége, Ursula (mh. 1587) síremléke. Az ötödik darab a felirat alapján egy városi írnok és felesége, Catherina emlékére készült (mh. 1587). Itt a felső részen nem címer, hanem az elhunyt foglalkozására utaló figurális ábrázolás látható. Az előző példákkal ellentétben itt nem domború, hanem

véssett kapitálisokkal került az epitáfiumvers az alsó felületre; ilyen szempontból ez áll a legközelebb a Sigér síremlékhez.³⁰ Segesvár mindössze 50 kilométerre fekszik Nyárádszentlászlótól, így kézenfekvőnek tűnik, hogy Sigér János az akkori-ban ott működő műhelyben rendelte meg a síremléket.

A kőből faragott síremlékek sajátossága, hogy a személy, akinek az emlékére állították őket, idővel feledésbe merül, és a földbe süppedő, majd újra és újra felbukkanó kövek köré nem ritka, hogy legendák szövődnek.³¹ Az utódok nélkül elhalt, titokzatos „Sűgér király” helyett egy fiatal székely nemes sírkövéről került le most a por, amely minden szempontból kapcsolódik a kor szokásaihoz: valószínűleg a családot az országos tisztségviselők körébe emelő és a birtokot megszerző apja rendelte a legközelebbi városi műhelyben, és ezzel elhelyezte a család kézjegyét, címerét, nevét az új birtok templomában.

Jegyzetek

- ¹ Mérai Dóra: “Memory from the Past, Display for the Future: Early Modern Funeral Monuments from the Transylvanian Principality” PhD disszertáció (Közép-európai Egyetem, Középkortudomány Tanszék, Budapest, 2017).
- ² Az emlékezetes két hét során a felmérő csapat tagja volt Siklódi Csilla, Bencze Ünige és Ötvös Koppány Bulcsú is, mindannyiuk segítségét hálásan köszönöm.
- ³ Orbán Balázs, *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból*, 4. kötet (Pest: Ráth Mór, 1868), 59. Néhány évtizeddel később Kelemen Lajos említette meg röviden a síremléket, amikor az 1900-as párizsi világiállításra tárgyakat gyűjtő bizottsággal jártak Nyárádszentlászlón. Ekkor látták a toronyalj egyik sarkában a követ porral és mohával fedve, csak az egyik oldalon látszott a körirat. Kelemen Lajos, „Nyárádmenti műtárgyak az 1900. évi párizsi világiállításán (Marosvásárhely 58. sz., 1899),” in *Művészettörténeti tanulmányok* 2, szerk. B. Nagy Margit (Bukarest: Kriterion, 1984), 262. A kő a következő évszázad folyamán a földbe süllyedt. Előkerülése után Doina Doroftei közölte – Orbán Balázs nyomán – a feliratot: Doina Paula Doroftei, *Inscriptii în limba latină din bisericele României, din perioada 1290-1850, cu privire specială asupra bisericii maghiare din Transilvania* (Bukarest: Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2013), 207-209.
- ⁴ Orbán, *Székelyföld*, 4. kötet, 59.
- ⁵ A fordítás kapcsán hálásan köszönöm Cristian Gașpar segítségét.
- ⁶ Entz Géza, *Erdély építészete a 14-16. században* (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 1996), 43.
- ⁷ Entz, *Erdély építészete*, 137.
- ⁸ Soós Zoltán és Györffy Zsolt (Maros Megyei Múzeum) ásatásáról egyelőre csak egy rövid közlemény jelent meg: Soós Zoltán, „Sânvasii / Nyárádszentlászló (Găleşti / Nyárádgálfalva), MS Biserica Unitariană / Unitárius templom / Unitarian church,” in *Panorame istorice. Situri arheolo-*

gice și monumente din Transilvania în fotografii aeriene / Történelmi látványok. Erdélyi régészeti lelőhelyek és műemlékek légi felvételei / Historical Landscapes. Aerial Photographs of Transylvanian Archaeological Sites and Monuments, szerk. Berecki Sándor, Czajlik Zoltán és Soós Zoltán. Catalogi Muzei Marisiensis, Seria Archaeologica 1. (Budapest - Târgu Mureș: L'Harmattan - Editura Mega, 2012), 93. A szerző szerint a 12. századi templom egy benccs nemzetségi monostorhoz tartozhatott.

⁹ Entz, *Erdély építészete*, 201.

¹⁰ Kelemen, „Nyárádmenti műtárgyak,” 262.; Balogh Jolán, *Az erdélyi renaissance (1460-1541)* (Kolozsvár: Erdélyi Tudományos Intézet, 1943), 148. és 261. kép.

¹¹ Benkő Elek, *Erdély középkori harangjai és bronz keresztemedencéi* (Kolozsvár: Teleki László Alapítvány, Polis Könyvkiadó, 2002), 327.

¹² A szentély freskóit, amelyek a Megváltót, az evangelistákat, az apostolokat és szentek alakjait ábrázolják, 1896-ban Kelemen Lajos fedezte fel, és szintén a 2000-es években tárták fel őket; helyreállításukra 2015 után került sor. Lásd „Nyárádszentlászló, unitárius templom – Erdély,” Rómer Flóris Terv. Megújuló magyar műemlékek a Kárpát-medencében, Miniszterelnökség Kulturális Örökségvédelemért Felelős Helyettes Államtitkár Titkársága, letöltve 2018. szeptember 30. <http://www.romerterv.hu/muemlekeink/nyaradszentlaszlo-unitarius-templom-erdely/>

¹³ A helyszínen az ásásokat vezető Soós Zoltán szóbeli közlése, köszönet érte.

¹⁴ Binder Pál, „Sügérek és Sigerusok,” *Művelődés* 31, no. 10 (1978): 51.

¹⁵ Binder, „Sügérek és Sigerusok,” 51.

¹⁶ Binder, „Sügérek és Sigerusok,” 51.; Balogh Judit, *Székelőföldi karrierok. Az udvarhelyszéki nemesség hatalomszerzési lehetőségei a 16. század második felében* (Budapest: L'Harmattan, 2011), 67, 48. jegyzet, 207.

¹⁷ Bíró Vencel, *Erdély követei a Portán* (Kolozsvár: Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság, 1921), 115.

¹⁸ Trócsányi Zsolt, *Erdély központi kormányzata 1540-1690* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980), 321, 323.

¹⁹ Trócsányi, *Erdély központi kormányzata*, 322.

²⁰ Binder, „Sügérek és Sigerusok,” 51.

²¹ 1641-ben I. Rákóczi György gazdátlanak tartja („deserta”) és újra eladományozza. Binder, „Sügérek és Sigerusok,” 51.

²² Balogh Judit, *A székelő nemesség kialakulásának folyamata a 17. század első felében* (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 2005), 64, 122.

²³ Apor Péter erdélyi főnemeseiről írt verseiben Siger János és Zsigmond mellett egy Siger Farkas nevű családtagot is említ, de róla csak az derül ki, hogy Apor születése előtt

élt. Báró Apor Péter, „Syntagma et syllabus mortuorum,” in *Monumenta Hungariae Historica 2. Scriptores 36.: Br. Apor Péter verses művei és levelei, 1676-1752*, szerk. Szádeczky Lajos (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1903), 125, 140, 161. Siger Zsigmondot említi még Bethlen Farkas, *Historia de rebus Transsylvanicis*, 5. kötet (Cibinium [Nagyszeben]: Typis Martini Hochmeister, 1789), 408.

²⁴ Emil Sigerius (1854–1947), a nagyszebeni történész kutató készítette el családja leszármazási tábláját, és legtávolabbi őseként Johannes Siger de Szentlászlót határozta meg, akit Binder Pál azonosított a nyárádszentlászlói Siger Jánossal. Binder, „Sügérek és Sigerusok,” 50.

²⁵ Bartholomaeus Sygerus Coronensis 1594-ben Brassóban, 1595-ben Wittenbergben tanult, 1597-ben disputált. 1602-1616 közt lekipásztor volt Feketehalomban, 1616-ban halt meg. Testvére, Johannes is lekipásztor volt, 1610–11-ben tűnik fel Wittenbergben. 1613–16 közt prédikátor Brassóban, 1616-tól Vidombákon. 1643-ban halt meg. Még egy Johannes Sigerius tanult 1666-ban Wittenbergben, aki később orgonista, és a városi tanács tagja lett Brassóban. Lásd Szabó Miklós és Tonk Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban. 1521–1700* (Szeged: József Attila Tudományegyetem, 1992), 28, 110, 131. Az utóbb említett Johannes portréja fennmaradt, a rajta látható nemesi címer nem felel meg a síremlék ábrázolásának. Radu Popica et al., *Portretele Patriciatului Săsesc din Braşov. Un capitol de Artă Transilvăneă / Bildnisse sächsischer Patrizier aus Kronstadt. Ein Kapitel siebenbürgischer Kunst* (Braşov: Editura Muzeului de Artă Braşov, 2013), 59, Kat. No. VI.

²⁶ Apor, „Syntagma et syllabus mortuorum,” 156.

²⁷ Nagy Iván, *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, 1. kötet (Pest: Beimel és Kozma, Ráth, 1857), 278.

²⁸ Az Orbán Balázs által feljegyzett hagyomány szerint a környékbeliek Sügér király váraként ismerték, és a 19. század elején még romjaiban álltak a falai. A szomszédos Nyomát falu melletti Héhegyen Orbán szerint hasonlóan Sügér király palotáját tartotta számon a hagyomány. Orbán, *Székelőföld*, 4. kötet, 59.

²⁹ A szakirodalom és a terepen végzett felmérőmunkám alapján jelenleg 95-100 fennmaradt nemesi síremléket ismerek az Erdélyi Fejedelemség időszakából. A terepmunkát a Magyar Tudományos Akadémia Isabel és Alfred Bader ösztöndíjának támogatásával végeztem, nagyrészt 2011 és 2013 között.

³⁰ A síremlékek az alábbi tanulmányban kerültek közlésre: Roland Melzer, „Die Grabsteine in der Bergkirche von Schäßburg,” *Siebenbürgisch-Sächsischer Hauskalender, Jahrbuch* (1980): 91–114. Kivétel Martinus és Ursula Theys síremléke, amely közöletlen.

³¹ Lásd Lővei Pál tanulmányát ebben a kötetben.